

Kakva sve historija može biti?
Uz Hameršakovo čitanje Jenkinsove knjige
Promišljanje historije, Zagreb 2008, 107 str.

Pa ipak, prihvatiti tako nešto, dozvoliti postojanje dvojbi, jasno utječe na vaše shvaćanje historije, tj. dijelom pruža odgovor na pitanje što historija jest i što bi mogla biti.

Keith Jenkins, *Promišljanje historije*, Zagreb 2008, str. 24.

U obrani teritorija vlastite discipline i njezine epistemološke respektabilnosti, mnogi su povjesničari razvili odbojnost prema lingvističkim i literarnim teorijama, osobito prema njihovom radikalnom relativizmu. To ih je spriječilo da sine ira et studio razmisle o problemima pisanja povijesti koje su te teorije s pravom postavile. Došlo je do nepotrebne podjele na dva suprotstavljena tabora, umjesto da se problemu pristupi dijaloški.

Zdenka Janeković Römer, »O pisanju povijesti i znanju o prošlosti«, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb 1999, str. 446.

Držim potrebnim na samom početku istaknuti važnim što se Filip Hameršak pozabavio temama o kojima govori Jenkinsova knjiga i napisao opsežan tekst »Kako (pro)čitati *Promišljanje historije*? (uz hrvatski prijevod knjige Keitha Jenkinsa i Okrugli stol »Historijska znanost prije i poslije postmoderne«)«, objavljen u prethodnom broju *Historijskog zbornika* (god. LXIII, br. 1, 2010, str. 321-328). Naime, u hrvatskoj historiografiji možemo primijetiti da ne postoji dovoljno rasprava između povjesničara, kako o metodološkim i teorijskim pitanjima tako i o konceptualnim aspektima različitih historiografskih istraživanja, kao što je moguće ustvrditi i da, osim iznimki, u cjelini ne činimo puno kako bismo to pokušali promijeniti, primjerice, za početak, brojnijim uključivanjem vlastitim prilogom. Nadalje, nerijetko su postojeće historiografske rasprave ili formulirane kao napad ili su u nekim slučajevima takvima nažalost doživljavane, što, u kombinaciji s ograničenjima male

historiografske sredine kao što je hrvatska, od upuštanja u njih posebno udaljava – uz iznimke – mlađe povjesničare i povjesničarke. Smatram međutim da je napose s obzirom na metodološka i teorijska pitanja o kojima će ovdje biti više riječi posebno važno da o njima pokušavamo raspravljati mi mlađi povjesničari, za koje je pitanje historiografske i druge lektire u formativnim godinama iznimno bitno.

Ti su razlozi, zbog kojih držim važnim Hameršakov prilog, naravno utjecali i na moje javljanje ovim komentarom. No uz to bih komentarom želio i dodatno problematizirati neke Hameršakove tvrdnje te ih pokušao nadopuniti pitanjima koja su s njima povezana. Htio bih – mogu to već sada reći – ponuditi i ponešto drugačije čitanje Jenkinsove knjige od onoga koje je iznio Hameršak. Kako bih odmah uklonio moguće nesporazume, jer u hrvatskoj historiografiji o Jenkinsu, postmodernizmu i onome što se naziva dekonstrukcija historije ima već formuliranih više ili manje različitih mišljenja, ali i više ili manje prešutnih pretpostavki, smatram kao i Hameršak da Jenkinsova knjiga nije *Biblija* (str. 328). Ne želim ju stoga niti oštro napadati niti preuveličano hvaliti, premda ću svakako pokušati ponuditi vlastito kritičko mišljenje. U komentaru ne formuliram Jenkinsa kao personifikaciju postmoderne kritike ili dekonstrukcije historije, već me prije svega zanimaju neki problemi u vezi historije kao discipline koje ona dotiče. Nije dakle riječ u mom tekstu o »sukobu« ili »polemici« između historije i postmodernizma, niti želim uspostavljati nove ili osnaživati stare binarne opreke i vrijednosne kriterije. Nije mi u prvom planu knjige niti značenje samog Jenkinsa ili njegove knjige za historiju. Ne zanima me eksplicitno zauzimanje jedne strane već, primarno, promišljanje problemâ.

Najprije ću govoriti o onim dijelovima Hameršakova teksta u kojima iznosi Jenkinsove teze, nadalje o mjestima na kojima daje vlastite interpretacije tih teza, a zatim ću pokušati općenito problematizirati neka pitanja, i na kraju, što držim posebno važnim, govorit ću o pozicijama ovih rasprava u hrvatskoj historiografiji.

Hameršak je relativno opširno i korektno prenio neke od središnjih Jenkinsovih teza o historiji (pojam »historija« koristi se pritom za disciplinu, odnosno za pisani prikaz prošlosti, a »povijest« za povijesnu zbilju). Zbog preglednosti, skraćeno ću ponoviti neke od njih. Hameršak navodi da Jenkins smatra da se historija »nedovoljno bavi svojim vlastitim postavkama/pretpostavkama, odnosno kako joj nedostaje auto-refleksivnosti, promišljanja i propitivanja vlastite prirode« (322). Sama historija je pak »jedan od različitih diskursa o fizičkom svijetu u kojem živimo«. Historija i predmet njezina proučavanja, prošlost, »nisu povezani do te mjere da je »neophodno samo jedno čitanje prošlosti«. Jenkins je naveo primjer krajolika kojeg predstavnici raznih disciplina (geografi, sociolozi, povjesničari, umjetnici, ekonomisti) posve različito interpretiraju. Hameršak navodi i Jenkinsovu tezu: »prošlost se jednom dogodila i više je nema, povjesničari je mogu oživjeti samo pomoću različitih medija« (322). »Zbog »epistemološke krhkosti« historiografskih nastojanja svako je znanje o prošlosti provizorno, nesigurno a ne »certističko«, objektivno, stvarno, istinito (...). Ni jedan povjesničar ne može obraditi totalitet prošlih događaja, nijedan povjesničarski

prikaz ne korespondira u potpunosti s prošlošću – najveći dio informacija o prošlosti nikada nije ni zabilježen, a većina ostalih je iščeznula, preostaje samo usporedba s interpretacijama drugih povjesničara, odnosno nema ispravnoga »teksta«, varijacije su sve što postoji (...)» (322-323). Historija »nužno ostaje osobni konstrukt, manifestacija povjesničareve perspektive kao »pripovjedača«» (323). Hameršak navodi kako Jenkins smatra da »ne postoji vrijednosno neutralna (objektivna) historijska metodologija, niz istraživačkih pravila koji bi vodio nekoj »istinitijoj« prošlosti (...)«. Jenkins ističe da »ne postoje neproblematične historijske istine kao takve« (323). Smatra da postoje brojna epistemološka, metodološka, ideološka i praktična ograničenja koja djeluju na oblikovanje historiografskih tekstova, ali i sam način njihova iščitavanja nije jednoznačno određen pa postoje razna moguća čitanja povjesničarevog teksta. Hameršak pritom napose ističe Jenkinsovu kritiku koncepta istine i načina kako ga rabe povjesničari (323).

Nakon navođenja tih teza slijede Hameršakovi sudovi o njima. Nije potrebno posebno naglašavati da na oba ta područja (prostor koji je posvećen prikazivanju Jenkinsovih teza kao i prostor dodijeljen vlastitim stavovima o njima) djeluje neminovna selekcija – ne možemo se svemu dovoljno posvetiti, neke teze odabiremo kao središnje, dok preko drugih prelazimo samo okvirno. Pitanje selekcije je jedno od pitanja koja proizlaze iz Jenkinsova teksta kojima ću se vraćati kasnije.

Hameršak smatra da mnoga Jenkinsova »upozorenja o nerefleksivnosti, ideološkoj uvjetovanosti i epistemološkoj krhkosti povjesničarskih pothvata sasvim su razložita, no konačan relativistički zaključak nije osnovan« (323). Moram ovdje samo ukratko napomenuti da Jenkins u knjizi, prema mome mišljenju, pazi na razliku između skepticizma i relativizma te je u ovoj knjizi – u nekim kasnijim djelima to će se promijeniti – na strani skepticizma pa se na pojedinim mjestima ograđuje od krajnjeg relativizma. U drugim dijelovima teksta Hameršak ispravno navodi da su Jenkinsovi argumenti skeptički (324, 327). Hameršak zatim ističe da se pri tome radi »o dovođenju nekih postavki tzv. lingvističkoga obrata do apsurd« (323). Nisam međutim siguran na koje sve postavke toga obrata kao i Jenkinsove teze Hameršak misli prilikom davanja ove opće ocjene jer bi se u vezi s time dakako moglo razgovarati, primjerice u kojoj mjeri stoji nešto od toga ili ne, odnosno što je to od lingvističkoga obrata dovedeno do »apsurda«. Povezano s tim, Hameršak navodi da »Jenkins neke značajke jezika/teksta uporno prenaglašava (arbitrarnost, višeznačnost, autoreferentnost) a druge sustavno prešućuju (jezik/tekst kao ipak učinkovito sredstvo komunikacije, kao uspješni deskriptivni model svijeta itd.); historija jest »lingvistički konstrukt«, ali i više od toga.« (323) Takva argumentacija možda ima smisla u polemici s načinom kako je Jenkins formulirao određene teze, ali je pritom usmjerena samo na taj aspekt, stoga neke probleme vezane uz historiju ipak ostavlja netaknutima (što je jedna od mojih središnjih primjedbi Hameršakovu tekstu). Slažem se da je jezik učinkovito sredstvo komunikacije, ali to ne isključuje mogućnost da ta komunikacija nije samorazumljiva i da nosi određene problematičnosti,

posebno kada se bavimo nečim tako dalekim kao što je prošlost (problematika je opsežna, ali je za ovu prigodu dovoljno uputiti na mjesto u Jenkinsovoj knjizi na kojem se napominje da u različitim kulturama ljudi govore različito; negdje se cijeni šutljivost i jezgrovitost, a drugdje rječitost i kićenost; posebno su pak u usporedbi s nama različito govorili ljudi u prošlosti; usp. str. 72). Slažem se i da je historija više od lingvističkog konstrukta, ali te napomene mogu podrazumijevati da ne problematiziramo dalje na koji način taj lingvistički i tekstualni aspekt obilježava historiju i u kojoj mjeri to ima ili nema određene implikacije. Ovako postavljeni argumenti samo su suprotstavljane Jenkinsovim tezama i ne problematiziraju dodatno historiju. Netko bi mogao reći da ti aspekti obilježavaju samo manji dio historije kao discipline, no – čak i ako to tako shvatimo – te »sitnice« ne postaju manje važne za ukupno razumijevanje historije. Stoga bih naravno volio čuti i koja to Hameršak »mnoga njegova upozorenja o nerefleksivnosti, ideološkoj uvjetovanosti i epistemo-loškoj krhkosti povjesničarskih pothvata« smatra potpuno razložitima (323) i kakve to implikacije može ili možda ne mora imati.

Nadalje, Hameršak navodi da »iz same činjenice postojanja različitih historija ne slijedi nužno činjenica da su sve one u spoznajnom smislu jednako (bez)vrijedne« (324), pri čemu je negativni prefiks »bez« Hameršakova interpretacija, odnosno ono što smatra da implicira Jenkinsova teza. Pored Jenkinsova stava – prema njegovim riječima iz knjige – da iz prošlosti nužno proizlaze brojne različite interpretacije, možemo primijetiti i da se zalaže za postojanje što više raznolikih interpretacija. Istaknemo li da su jednako bezvrijedne, to može podrazumijevati i da obezvređujemo moguće druge interpretacije i uopće pluralizaciju različitih glasova personificiranih kroz interpretacije. Mogu razumjeti da u toj rečenici Hameršak želi prenijeti problem navodi li Jenkins mogućnosti da se različite interpretacije općenito vrijednosno razlikuje. Iako je očito da je Jenkins načelno protiv vrijednosne hijerarhizacije i ne govori o načinima razlikovanja interpretacija (podrazumijevajući pod njima prvenstveno razne glasove a ne ispravnu ili krivu interpretaciju), na nekoliko mjesta možemo pronaći i Jenkinsove riječi o tome. Budući da za njega ne postoji jedan i jedini, točan i istinit prikaz povijesti, Jenkins smatra da povjesničari prosudbu »ispravnosti« povjesničarskog teksta mogu vršiti »samo u usporedbi s interpretacijama drugih povjesničara« (25). Dakle, spoznajno vrednovanje (koje Jenkins sa skeptičke pozicije, ponavljam, želi izbjeći) može se obavljati i obavlja se usporedbom između nekoliko interpretacija (pa – to su sada moje riječi – možemo imati kompleksniju ili pojednostavljeniju interpretaciju itd.). Ako se ovo može smatrati mojoj interpretacijom što te riječi mogu implicirati, postoje i eksplicitniji citati: »...pa se stoga tvrdnja o izvorima koji istovremeno sprječavaju povjesničaru potpunu slobodu, no ipak ne uređuju stvari u tolikoj mjeri da bi zaustavili beskonačne interpretacije, može ilustrirati općepoznatim primjerom.« (27); »Stoga, iako izvori mogu spriječiti da se kaže bilo što, ipak na temelju istih događaja/izvora ne mora nužno uslijediti samo jedno i jedino čitanje.« (27); »Naravno, kao što Lowenthal kaže, pisana historiografija »u

praksi« ograničava slobodu povjesničara da piše što god želi time što čitatelju omogućava pristup njegovim/njezinim izvorima. No, povjesničareva gledišta i sklonosti još uvijek oblikuju odabir povijesnoga materijala, a naši osobni konstrukti odlučuju što ćemo s njima uraditi.« (26); »...iako se čini da prethodni odlomak sugerira da je sve interpretativni tijek, mi zapravo »čitamo« na prilično predvidljiv način. (...) Ono što najvjerojatnije sprječava da se tekstovi koriste na potpuno proizvoljan način jest činjenica da su neki tekstovi međusobno bliži u usporedbi s drugima (...)« (44) Iako se i ove rečenice mogu različito interpretirati, ipak mi se čini da iz Jenkinsove argumentacije ne proizlazi zaključak o jednakoj (bez)vrijednosti interpretacija, odnosno da svatko može interpretirati povijest kako hoće.

Često povjesničari oponiraju Jenkinsovim tezama argumentom (koji dakle možemo pronaći i kod Jenkinsa, premda s različitim zaključkom) da izvori ograničavaju interpretaciju, ali tu staju i pritom ne problematiziraju mogućnost drugih interpretacija. Stoga mi se čini i da sam Jenkins tek ponekad spomene mogućnost protuargumenta kako to ne bi odvelo promišljanja u drugom smjeru pa katkad – za volju polemike – prenaglašava teze druge (vlastite) strane. S obzirom na povijest hrvatske historiografije, njezini suvremeni pripadnici znaju na postavku o mogućnosti (bez)brojnih interpretacija podrazumijevati da to može dopuštati i interpretacije onih koji krivotvore ili ideologiziraju prošlost, iako je kod Jenkinsa primarno na umu omogućavanje postojanja drugih interpretacija koje mogu generirati razne manjinske i marginalizirane skupine. Primjećuje to i Hameršak, ali odmah nastavlja da »primjerice, povijest borbe za radnička, ženska i manjinska prava bez većih se teškoća može obraditi i u djelu posvećenom gibanjima na hrvatskoj nacionalnoj razini« (324). Međutim upravo je u tome problem, jer pregledi i sinteze nacionalne povijesti većinom ispuštaju marginalizirane i manjinske grupe. O tome je mislim vrijedno razgovarati i na primjerima iz hrvatske historiografije. Mogu odmah postaviti pitanje kojim ću se dodatno baviti kasnije. Jenkins navodi da ne postoji jedinstveni kriterij po kojem se može postići univerzalno istinit prikaz prošlosti pa to možemo primijeniti na pitanje po kojim istinitim, objektivnim, znanstvenim, točnim, pouzdanim kriterijima određujemo koliki prostor dati u povijesti primjerice ženama, odnosno marginaliziranim i manjinskim grupama. Isto tako, imajući na umu pitanje upućeno našem poznatom medievistu, u kojem se pomalo kritički konstatira da Europska unija »prednost pri financiranju znanstvenih projekata (u praksi) daje onima koji promiču znanstveno-istraživačke teme regionalnoga usmjerenja« (*Povijesni prilozi*, vol. 38, 2010, str. 291), možemo se zapitati po kojim istinitim, objektivnim, znanstvenim, točnim, pouzdanim kriterijima hrvatski povjesničari određuju koji su regionalni konteksti prikladniji od drugih, odnosno ne utječu li na to ipak naše vlastite pretpostavke.

Selektivnost tema kod povjesničara Hameršak navodi kao pitanje, ali ono ostaje samo na navodu. Osobno smatram da upravo takva pitanja trebaju biti predmet šire rasprave u problematiziranju hrvatske historiografije, a ne samo objekt pojedinačne rasprave s Jenkinsovim tezama.

Drago mi je da Hameršak navodi nemogućnost spoznaje upravo totaliteta prošlosti, što je i Jenkinsova napomena, premda često u knjizi ostaje navedeno samo prošlost kao nespoznatljiva. Zbog toga tu Jenkinsovu tezu neki relativistički proširuju, npr. da Jenkins navodi da se uopće ništa o prošlosti ne može spoznati, iako je zapravo riječ o totalitetu prošlosti.

Nakon toga Hameršak polemizira s načinom na koji je Jenkins postavio postavku o nemogućnosti certističkih (pouzdatih, istinitih, točnih) spoznaja. Smatra da prema toj Jenkinsovoj postavki možemo zaključiti da nemamo pouzdatih spoznaja ni o primjerice suvremenoj Kini. Hameršak je to u sljedećoj rečenici okrenuo na šalu, no zaista možemo postaviti pitanje koliko prosječni građani Hrvatske kroz obrazovanje i medije dobivaju – inače posve posredovane – informacije o Kini ili primjerice Africi, kao i je li to uopće znanje o tom, nama potpuno udaljenom Drugom. To odmah povlači pitanje koji su istiniti, objektivni, znanstveni, točni, pouzdani argumenti da u obrazovanju i na drugim poljima manje pažnje posvećujemo Kini ili Africi nego drugim područjima. U načelu proizvoljna selekcija prisutna je na svim poljima, a tako i kod historije. Na Jenkinsove tvrdnje da se o povijesti Španjolske saznaje samo preko knjiga o španjolskoj povijesti jer ne postoji mogućnost odlaska u primjerice baroknu Španjolsku, Hameršak nadodaje da je pitanje koliko bismo uspjeli saznati više od čitanja i da možemo nekim načinom tamo otputovati. Podsjeća to na napomenu filozofa R. Burgera da i »kad bi neka propala epoha pomoću nekog vremenskog stroja mogla u svojoj ukupnosti biti vraćena u sadašnjost« postojala bi posve različita mišljenja kako je (»objektivno«) razumjeti, odnosno u tome ne bi bilo konsenzusa niti je on moguć jer i sadašnjost »perspektivistički drukčije doživljava svaki čovjek« pa »kako će se onda dogovoriti o prošlosti koja je, usto, puna rupa?« (*Mala povijest prošlosti. Pironistička slika povijesnog uma. Eseji*, Zagreb – Graz 2007, str. 76). Te napomene potvrđuju, prema mome mišljenju, opravdanost promišljanja o načinima spoznaje prošlosti. Hameršak zaključuje da Jenkins nije uspio poreći akumulaciju znanja. Tu opet napominjem da pored Hameršakovog neslaganja s Jenkinsom vrijedi razmišljati o općem pitanju akumuliranja povijesnog znanja i kakvo je to znanje uopće.

Razmjerno velik dio teksta Hameršak posvećuje prirodnim znanostima, navodeći kako ih Jenkins uopće ne spominje te ističe postmoderni prezir prema prirodnim znanostima. Treba napomenuti da se prirodne znanosti često navode kao one koje svojom pouzdanošću potpuno opravdavaju mogućnost objektivnosti i istinitosti. Premda se moram ograditi jer ih ne poznajem ni približno tako dobro, samo bih želio napomenuti za buduće problematiziranje da je u dijelu literature već prisutno naglašavanje neizbježne subjektivnosti i kod prirodnih znanosti u cjelini (npr. u izboru istraživačkog pitanja itd.). O tome je pisala Mirjana Gross, posebno s obzirom na gledišta koja se javljaju razvojem mikrofizike i Einsteinovom teorijom relativnosti (usp. napomenu: »Spoznaje prirodnih znanosti postaju relativne, one ne opisuju prirodu po sebi nego prirodu izloženu pitanjima i metodama istraživača.«, *Suvremena*

historiografija, Zagreb 1996, str. 357; usp. također Zdenka Janeković Römer, »Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni«, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32/33, 1999-2000, str. 205-206). M. Gross pritom upućuje i na poznatu knjigu Thomasa Kuhna *Struktura znanstvenih revolucija* (Zagreb 1999), koja je također problematizirala mehanizme funkcioniranja »objektivnih« prirodni znanosti.

Hameršak navodi da Jenkins ne spominje materijalne izvore niti pomoćne povijesne znanosti, već samo probleme narativnih izvora, što sve, prema Hameršaku, može imati implikacije da će biti teško osporiti stajalište onih koji će tvrditi nepatvorenost Konstantinove darovnice ili Protokola sionskih mudraca (324-325). To mišljenje (koje je u svojem završnom izvodu ipak krajnje relativistička interpretacija Jenkinsovih napomena) previđa da je problem negdje drugdje: ne u tome koji se sve postojeći izvori koriste već kako se selekcioniranju i raspoređuju unutar povjesničarskog prikaza, odnosno kako se ulančavaju u jedinstvenu priču itd. Već na samoj toj načelnoj razini problem je vrijedan promišljanja, ali radi dodatnog obrazloženja, kao i prigovora da ne spominje pomoćne povijesne znanosti, treba navesti da Jenkins izlaže da »povjesničari posjeduju rutine i procedure (metode u užem smislu riječi) za izravan rad na materijalu: načine provjeravanja njegova podrijetla, statusa, vjerodostojnosti, pouzdanosti...« (40), premda to za njega dakako nije dokaz o pouzdanosti historije već probleme vidi drugdje, naime u samoj izvedbi historije, stoga se toliko time i ne bavi (kao što u nastavku zaključuje: »za historiju nisu presudne »vještine«, jer ih »možemo smatrati tek prolaznim trenucima s obzirom na kombinacije čimbenika koji sačinjavaju historije«; str. 40).

Napomenu da je Jenkinsovo zaključivanje nepotpuno, pre nagljeno i da »ne uspijeva izbjeći nekoliko temeljnih proturječja« (325) Hameršak ilustrira tvrdnjom da uza sva ograničenja koja pridaje nekom tekstu s obzirom na mogućnost njegova razumijevanja i sl., »favorizirani pisci poput Whitea, Foucaulta, Rortyja i dr. izvan su toga ograničenja«, kao i sami Jenkinsovi dijelovi teksta o obilježjima suvremene kulture ili »o ishodištima i značajkama postmodernizma kao socijalne formacije« (325). U tome je Hameršak potpuno u pravu. Već su kritičari H. Whitea upozorili da on svoj tekst vidi izvan onih zadanih okvira koje pridaje analiziranim povjesničarima (»Tako se pokazuje da White istu onu granicu koju nastoji izbrisati na jednoj razini – naime između književnosti i povijesti koje su za nj obje podjednako figurativne – ponovno uspostavlja na drugoj razini, naime između figuracije i (vlastite) teorije.«, usp. Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb 1997, str. 289). Z. Janeković Römer je upozorila da »postmodernisti u svom iskazu itekako podliježu konvencijama »modernističkog predočavanja« – i oni podrazumijevaju jasna značenja, razumijevanje i konsenzus, koriste činjenice, uopćavanja i bilješke« (»Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni«, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32/33, 1999-2000, str. 211). Moguće je navesti i da Jenkins kada interpretira tzv. empirističke povjesničare ne smatra svoju interpretaciju

jednakovrijednom s onom kako ti povjesničari vide sami sebe već naravno drži da je on u pravu. Epizodu o povijesnom prikazu postmodernizma Jenkins pak započinje sljedećim riječima: »Dopustite mi da ponudim kratko objašnjenje, istovremeno svjestan konstruirane prirode svih historijskih pripovijesti.« (93) Iz njih je vidljivo da se Jenkins itekako želi upustiti u historijsko objašnjenje, ali treba primijetiti i da ističe konstruiranost svoga prikaza. Ta pozicija upućuje i da bi drugi povjesničari trebali biti svjesni konstruiranih aspekata vlastitih prikaza, o tome autorefleksivno promisliti i navesti u svojim radovima.

Očito da Jenkins ima, kako kaže Hameršak, favorizirane pisce, što inače radi i svatko od nas. To međutim upućuje i da u nekim načelnim pitanjima Jenkins nije usamljen. Vezano je to uz raspravu u dijelu filozofije o konceptu istine. Time su se bavili, od onih koje Jenkins spominje, primjerice, Nietzsche, Foucault, Rorty. O nekim pak problemima historije s gledišta njezina diskursa i retoričkih aspekata puno prije Jenkinsa pisali su R. Barthes i H. White, zatim kasnije F. R. Ankersmit i drugi. Te dijelove promišljanja iz filozofije i književne teorije Jenkins je pokušao primijeniti na povijest i historiju, što naravno ostaje za kritičku raspravu.

Posvetit ću sada nešto veću pažnju onome s čime se posebno ne slažem u sljedećem Hameršakovom navodu i napose interpretaciji toga navoda: »Ono, međutim, što posebice upada u oči s obzirom na slijed prethodnoga izlaganja jest da nakon svega iznesenoga (»ne postoje neproblematične povijesne istine kao takve«) Jenkins na str. 55 odjednom priznaje da »u određenom smislu« ipak postoje povijesne činjenice koje možemo definitivno spoznati (...)« (325-326). Hameršak je točno prenio Jenkinsove riječi: »Postoje li »prošli događaji« koji su činjenično ispravni? U određenom smislu može se reći da postoje. Tako znamo da se takozvani Veliki rat/Prvi svjetski rat odvijao između 1914. i 1918. godine. Znamo da je Margaret Thatcher došla na vlast 1979. godine. Ako su to činjenice, onda ih znamo. No, takve, činjenice, iako važne, su »istinite«, ali trivijalne u okviru širih pitanja koja povjesničari razmatraju.« (55)

U Jenkinsovoj argumentaciji bitno je dakle kako se postupa s tim činjenicama, kao i općenito kako povjesničar odabire temu, kako oblikuje vlastiti prikaz itd. Mislim da je to dovoljno naglasio u svome djelu. Hameršak navedeni odlomak interpretira na sljedeći način: »Mnogima bi daljnja rasprava s Jenkinsom ovdje mogla postati suvišnom – ta glavnina istraživačkih napora i prijepora u mnogim historijskim područjima (bio to stari Egipat ili hrvatski rani srednji vijek) i odnosi se poglavito na kroniku, odnosno faktografiju, u kojima opet dio činjenica nije prihvaćen kao takav intrinzičnom »snagom izvora« već prije suglasnošću onoga što sam Jenkins naziva interpretacijama, pa i općom konvencijom (npr. kada se uzima da je Prvi svjetski rat počeo 28. srpnja 1914., iako se na objave rata i/ili oružane akcije među ključnim velesilama čekalo do 3. odnosno 5. kolovoza). Također, velik, ako ne i najveći dio historiografske proizvodnje čine manji znanstveni tekstovi (članci), posvećeni upravo nekom faktografski opipljivom pojedinačnom događaju u kraćem vremenskom

odsječku; ono što bi se – s jačim razlogom – moglo nazvati interpretativnim slojem puno je pak prisutnije u ipak manje učestalim sinteznim pregledima cijelih epoha i naroda, i kojih se dobar dio doista i može označiti kao neka vrsta primijenjene filozofije povijesti.» (326) Osim napomene da je taj Jenkinsov odlomak, da se tako izrazim, kap koja je prelila čašu i da bi za neke rasprava tu mogla prestati, Hameršak u protuargumentaciji – premda ipak navodi neke moguće probleme i s činjenicama i s interpretacijama – svjesno ili nesvjesno obnavlja neke stare historiografske pretpostavke, čije implikacije na to kako uopće shvaćamo historiju kao disciplinu i što ona sve može biti držim iznimno važnim, posebno u kontekstu hrvatske historiografije.

Naime, još je M. Bloch, u sklopu širih nastojanja povjesničara oko časopisa *Annales* da se povijest ne bi trebala svoditi samo na događajnu povijest, kritizirao nizanje činjenica bez problematizacije. Posebno je ilustrativan jedan primjer za koji Bloch navodi da se slaže da se ne može osporiti činjenica da su Cezar i Pompej postojali, ali nadodaje: »kad bi morale preostati kao posve sigurne samo neke činjenice toga tipa, lišene objašnjenja, historija bi se svela na niz elementarnih bilježaka bez veće intelektualne vrijednosti« (M. Bloch, *Apologija historije ili zanat povjesničara*, Zagreb 2008, str. 109). U pokušajima krčenja puteva za problemsku historiju, koja ne bi samo nizala činjenice iz jedne vrste dokumenata već bi pokušavala razumjeti, objašnjavati, problematizirati, Bloch i povjesničari oko časopisa *Annales* bavili su se i poviješću mentaliteta, području za koje je teško u konvencionalnom smislu navesti što je povijesna činjenica. Za ovu problematiku prikladna je i napomena Zdenke Janeković Römer: »Historiografija se ne bi trebala vraćati na stari empirijsko-analitički model, na puko konstatiranje i deskripciju« (»O pisanju povijesti i znanju o prošlosti«, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb 1999, 453).

Isto je tako E. H. Carr već u djelu iz 1961. detaljno govorio o naravi konstruiranja povijesne činjenice, ističući da »nisu sve činjenice o prošlosti ujedno i povijesne činjenice, niti ih povjesničari takvima smatraju«. Navodi da je činjenica »bitka kod Hastingsa koja je bila 1066. godine«, ali »povjesničar se primarno ne bavi ovakvim činjenicama«. Nadalje: »Činjenice govore jedino kada se povjesničar pozove na njih: on je taj koji odlučuje s kojim će nas činjenicama upoznati, kojim redom i u kojem kontekstu. (...) Povjesničar je onaj koji zaključuje iz svojih osobnih razloga kako je Cezarov prelazak malenog potoka Rubikona povijesna činjenica, dok prelazak milijuna drugih ljudi preko Rubikona prije ili poslije toga nikoga ne zanima. (...) Povjesničar je nužno selektivan. Vjerovanje u neku čvrstu jezgru povijesnih činjenica koje postoje objektivno i nezavisno od interpretacije povjesničara besmislena je zabluda, ali se takve zablude vrlo teško osloboditi.« (E. H. Carr, *Što je povijest?*, Zagreb 2004, str. 8-9)

Znakovite su za ovo pitanje povezano s tretmanom činjenica riječi filozofa G. Agambena: »Zahvaljujući nizu sve opširnijih i rigoroznijih istraživanja, među kojima posebno mjesto zauzima knjiga Raula Hilberga, pitanje je povijesnih (materijalnih, tehničkih, administrativnih, pravnih...) okolnosti u kojima se dogodilo istrebljenje

Židova dostatno objašnjeno. Nova će istraživanja možda osvijetliti pojedine aspekte novom svjetlošću, ali možemo reći da je slika cjeline orisana. Situacija je pak posve drukčija kad je posrijedi etičko i političko značenje istrebljenja ili samo ljudsko razumijevanje onoga što se dogodilo – to jest, u konačnici, njegova aktualnost. Ne samo što tu nedostaje nešto kao pokušaj cjelovita razumijevanja nego se i smisao i razlozi ponašanja krvnika i žrtava i, veoma često, njihove vlastite riječi nastavljaju činiti nedokučivom zagonetkom, ohrabrujući mnijenje onih koji bi željeli da Auschwitz ostane zauvijek nedokučiv.« (G. Agamben, *Ono što ostaje od Auschwitzta*, Zagreb 2008, str. 5)

Ne želim nikako ostaviti dojam kako podcjenjujem ili omalovažavam napore brojnih stručnjaka potrebne za rekonstrukciju pojedinih činjenica ili dolaženje do podataka pomoću minucioznog arhivskog rada, ali smatram da isto tako znatan napor i minucioznost zahtijeva i bavljenje problemskom historijom. To je kažem staro pitanje kakva sve historija može biti i čime se može baviti, odnosno je li problematika primjerice mentaliteta, diskursa, identiteta, reprezentacija, praksi, sjećanja i pamćenja, transnacionalnosti itd., u kojoj su činjenice ponešto drugačije nego što smo ih navikli konvencionalno shvaćati, sasvim legitimno područje bavljenja te »drugačije« historije, da se poslužim izrazom »za drugačiji srednji vijek« J. Le Goffa. Ne krijem naravno da me zanima ono što uobičajeno nazivamo problemskom historijom, ali to pitanje kakva sve historija može biti stoji pred svima nama u sklopu onoga kako kao pojedinci vidimo vlastiti »zanat povjesničara«, što međutim nužno utječe ili može utjecati i na matičnu historiografiju.

Treba svakako nadodati da naglašavanje da brojne činjenice postoje ne isključuje neke Jenkinsove napomene, ali, što je još važnije, ne isključuje opća problemska pitanja povezana s povjesničarskim prikazom u cjelini, odnosno pitanjem kakvu uopće zamišljamo historiju kao disciplinu, zašto se ona uopće mijenja, možemo li historiju shvaćati dinamičnom disciplinom koja uključuje česte inovacije itd. U svakom slučaju, »priznanje« o postojanju činjenica susreće se i u drugoj literaturi koja razmatra postmodernu kritiku, ali je njihovo značenje za ukupnu raspravu ipak sekundarno (usp. npr. Alun Munslow, *Deconstructing History*, 2001, str. 6-7; Alun Munslow, *The Routledge Companion to Historical Studies*, 2006, str. 107-109; Mirjana Gross, »Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti«, u: *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, 2009, str. 179).

Hameršak zatim ističe da Jenkins »ne povlači točnu granicu između činjenice i interpretacije« (326), ali za mene je takvo implicitno svođenje historije samo na činjenice i interpretacije preusko i ne bih ga postavljao samo na toj razini. Hameršak puno govori o tom odnosu činjenica i interpretacija, a budući da je to stari problem u povijesti historiografije, pažnju mu posvećuje i Jenkins, koji, premda smatra da tako koncipirano pitanje treba napustiti, ipak se njime dosta bavi jer se ono, kao što sam rekao, uvijek iznova vraća u raspravama. Osobno smatram da treba misliti dalje od te uske binarne opreke, jer osim što se pritom često podrazumijeva da su činjenice

objektivne a interpretacija subjektivna, implicira se i kao da kod problematiziranja historije nema ništa nego samo te dvije razine. Danas primjerice problematiziramo i zašto odabiremo neke teme, na koji način otvaramo nove, koje historiografske pristupe koristimo (ekonomska, socijalna, intelektualna, nova kulturna, rodna historija itd.) te kako se i zašto oni mijenjaju i razvijaju, razmatramo mogućnost primjene teorija i koncepata iz drugih humanističkih i društvenih znanosti, problem jezika, naracije itd.

Osvrnut ću se i na jedan primjer koji Hameršak navodi u raspravi o tom problemu činjenica i interpretacija: »opisuje li govorni sklop »modernizacija u Hrvatskoj i Slavoniji« sažeto jedan kompleksni, ali ipak činjenični proces (dakle, nesporni supstrat brojnih pojedinačnih istraživanja), ili će i uz sve buduće istraživačke napore ostati tek jedan od mogućih interpretativnih okvira?» (326). Iako je dakako moguće na različite načine dokumentirati modernizacijske procese u Hrvatskoj i Slavoniji, to je ipak »tek jedan od mogućih interpretativnih okvira«. Vezan je uz uspon modernizacijske teorije nakon Drugog svjetskog rata, a treba navesti i da su historijska antropologija, historija svakodnevice i mikrohistorija kritizirale neke njezine postavke, npr. da modernizaciju promatra kao neupitni napredak, da zanemaruje svakodnevna životna iskustva tzv. malog čovjeka u povijesti itd. (usp. M. Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, str. 289-293; M. Gross, »Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti«, u: *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, 2009, str. 172). Da ne ostanem samo na tom odgovoru iz povijesti historiografije, načelno možemo reći – kao i za razne druge pristupe – da iako oslikavanje procesa modernizacije puno toga uključuje, nužno i isključuje određene aspekte. To je neminovna prisutnost selekcije u historiji. Stoga moguća reakcija na ono što neki pristup možda ispušta utječe na oblikovanje novih pristupa – to je također neminovna dinamika historije kao discipline.

Hameršak zatim piše da »nakon što se toliko potrudio da dokaže suprotno, od polovice knjige Jenkins dopušta (ili kao da dopušta?) da se ipak može znati »što se dogodilo?« (326). Iako Jenkinsu nije u prvom planu isticanje postojanja činjenica (o čemu svjedoči i njegova rečenica koju je na str. 326 naveo i Hameršak: »Stoga se zapravo nikada ne radi o činjenicama *per se*, već o težini, poziciji, kombinaciji i značenju koje one imaju jedna *vis-à-vis* druge u konstruiranju objašnjenja.«; 55-56), ipak to implicitno navodi i prije polovice knjige. Primjerice, kad smo već spominjali primjer krajolika: »iako povjesničari i ostali nisu izmislili prizor (sve je to zaista tamo), iznašli su deskriptivne kategorije i svako značenje koje mu se pridaje« (21). Može se to primijetiti i kasnije: »Jer, iako možda postoje metode kojima možemo pronaći »što se dogodilo«, ne postoji nikakva metoda pomoću koje netko može definitivno odrediti što te »činjenice« znače.« (56); »Naravno da u ovom tekstu ne poričem postojanje stvarne prošlosti već jedino da, logički, ta prošlost ne može povlačiti za sobom samo jednu i jedinu evaluaciju (...)« (56, fusn. 45); »trag prošlosti, iako postoji, ostaje samo neiskorišteni djelić građe iz prošlosti«, sve dok se ne koristi »da

bi se potkrijepio argument«, odnosno interpretacija (79). Nije, dakle, u središtu Jenkinsove argumentacije pitanje mogućnosti utvrđivanja činjenica već problemi koji iz toga proizlaze, primjerice, da »različite diskurzivne prakse mogu čitati isti predmet istraživanja na različite načine« (16).

Hameršak je u pravu da u knjizi nedostaju primjeri na kojima bi se detaljno obradila obilježja historiografije koje Jenkins kritizira (327). To je u svakom slučaju potrebno i poticajno, kao što bi u mogućim budućim raspravama poticajno djelovala i analiza nekih djela hrvatske historiografije.

U nastavku teksta Hameršak kratko sažima drugi dio Jenkinsove knjige, što je prema mome mišljenju opravdano jer je prvi dio načelne naravi i u njemu su sve važnije teze već postavljene. Ne slažem se ipak s jednim mjestom toga sažimanja u kojem Hameršak opet upotrebljava već apostrofirani izraz, naime u sintagmi »jednako(bez) vrijednost svih kauzalnih objašnjenja« (327), jer Jenkins govori na primjeru Francuske revolucije kako je teško odrediti njezin jedan, jedini i presudni uzrok te da se i tu mora obaviti selekcija i izabrati među brojnim mogućim uzrocima, kao što se treba odlučiti i koliko daleko ići u prošlost u potrazi za njima (usp. str. 82-83). Mislim da iz toga ne proizlazi da su svi uzroci jednako bezvrijedni. Nameće mi se pitanje ne relativiziramo li katkad puno više onoga što je Jenkins napisao nego što ima povoda za takvo što. Problem višestrukih uzroka je stari problem i njime se bavi primjerice još M. Bloch u *Apologiji historije ili zanatu povjesničara* (usp. str. 167-172).

Za treći dio knjige Hameršak ispravno prenosi Jenkinsov stav da njegov »moralni relativizam i epistemološki skepticizam« primijenjen na historiju ne rezultira ciničnošću naspram nje već omogućuje, pojednostavljeno rečeno, da marginalizirane skupine dobiju priliku predstaviti svoj glas u historiji (327). Prema Jenkinsovom izvodu, ako prihvatimo postojanje brojnih interpretacija onda dopuštamo interpretacije koje mogu doći od raznih marginaliziranih i manjinskih skupina. S takvom se sadržajnom koncepcijom historije Hameršak ne slaže (327), ali kako je ta Jenkinsova pretpostavka kakve bi sve historije mogle biti pisane očigledno tema za raspravu i bez mogućnosti šireg konsenzusa, treba svakako imati na umu i Hameršakovo mišljenje. To je pitanje i prije spomenuo pa mogu samo ponoviti kao doprinos raspravi da ga ne treba shvatiti samo kao zalaganje za neke odvojene historije već zaista i kao priliku da marginalizirane i manjinske skupine dobiju svoj glas jer je – kao što praksa pokazuje – teško očekivati da će im dominantna historija dati opsežniji prostor. Kao što sam već rekao, možemo tu raspravljati i na primjeru hrvatske historiografije. Hameršakova primjedba kako takve historije na kraju ne bi bile »utjecajnije od ionako im zajamčenoga biračkoga ili paritetnoga postotka« (327) nije međutim delegitimacijski argument već bi povjesničari dapače mogli više prostora davati raznim marginaliziranim grupama, odnosno izdvajati te »zapostavljene perspektive« (327), da upotrijebim Hameršakov izraz s drugog mjesta, premda izgleda da pritom mislimo na različite povijesne sadržaje. Kao što smatram da neka naizgled marginalna načelna pitanja za historiju mogu biti središnja, tako je i primjerice za ljudska prava

manjinsko upravo središnje. Hameršak navodi autore koji ističu da je to proučavanje trend u SAD-u, ali ja ne mislim da je davanje historijskog glasa rubnim grupama u kontekstu hrvatske povijesti prikladno svesti samo pitanje trenda (premda su ta pitanja teorijski elaborirale inozemne historiografije) već istraživačka i možda za nekog etička potreba.

Na kraju teksta, »nakon svih izloženih zamjerka«, Hameršak djelomično govori i o onome što bi išlo u Jenkinsovu obranu (327). Opravdanost dijela kritike vidi ponajprije s obzirom na nerefleksivnost historiografskih knjiga s kojima se osobno susretao (328). Svoj osvrt završava odlomkom: »Ne znam doduše zasigurno bi li me Jenkinsova knjiga – da sam je bio pročitao u ranijoj mladosti – svojim relativizmom potaknula ili pak dodatno odbila od studija povijesti, no iz svoje današnje pozicije svakako je preporučujem za čitanje, ne kao svojevrsnu *Bibliju*, već prije kao spise đavoljega odvjetnika s kojima bi se svatko uključen u bavljenje poviješću trebao suočiti, kako bi – da završim pjesnički – kauzu svoje potrage za istinom dodatno učvrstio« (328).

Rekao bih sada nešto više o samoj Jenkinsovoj knjizi i njezinim mogućim čitanjima u hrvatskom kontekstu. Recepcija njegove knjige izvorno objavljene 1991. uvelike je određena načinom na koji je pisana. Sam Jenkins navodi da ju je pisao kao uvod i polemiku (9). S te je strane razumljivo da u toj knjižici koja u hrvatskom prijevodu sadrži 107 stranica malog formata nema određenih sadržaja (premda se mogu složiti s Hameršakom da je u njoj moglo biti više primjera, što bi bilo posebno dobrodošlo i hrvatskoj publici). Autor navodi da ju je pisao za studente (9), što se očituje i u načinu pisanja. Teze su iznesene polemički i u njima Jenkins izlaže »vlastito shvaćanje historije, ne da biste ga prihvatili, već više da se njime kritički pozabavite« (9). To je Hameršak i učinio te je svakako dobro i iz perspektive hrvatske historiografije da je tako učinio. U knjizi se iznose i neke, za dio čitatelja zasigurno posve radikalne ideje o historiji, formulirane ponajprije polemički i s izraženim suprotstavljanjem određenom dijelu povjesničara koje Jenkins naziva empiristima. Na nekim je mjestima autor ironičan prema onim povjesničarima koje kritizira kao i prema određenim aspektima historije kao discipline te iznosi pojedine primjere koji za nekoga mogu biti više ili manje neprihvatljivi. Knjiga je pisana oštro pa je logično i da su takve reakcije dijela čitatelja prema njezinom autoru. Stoga smatram da Jenkinsa ne treba braniti, niti sam to želio raditi, ali sam smatrao potrebnim navesti da mi se neka pitanja iz Hameršakove kritike čine ponešto kompleksnija nego što su predočena, bilo s obzirom na samu Jenkinsovu knjigu, bilo za problematiku historije u cjelini. Pritom sam se poslužio i samom Jenkinsovom knjigom, ali i drugim starijim i suvremenim autorima, jer je problematika nužno povezana s bogatom tradicijom povijesti historiografije i brojnom suvremenom produkcijom.

Literatura koja problematizira historiju, kao i ona koja pripada onome što nazivamo postmodernom kritikom historije, prilično je obilna. Unutar postmoderne kritike Jenkins nije jedini autor niti je prvi. O samom Jenkinsu, ali i postmodernizmu

i historiji, ima i u hrvatskoj historiografiji sada već razmjerno veći broj zapisa (čak i više nego kod nekih susjednih historiografija). Od pojave prvih djela postmoderne kritike historije prošlo je već duže vrijeme pa je moguće problematizirati i povijest reakcija na njih. Raspon seže od potpunog odbijanja, preko polemičkih protuar-gumentacija, do prihvatanja određenih dijelova (usp. npr. Aviezer Tucker, ed., *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, 2009). Jedan od čestih odgovora koji se navodi jest da je većina postavljenih pitanja već bila prisutna kod određenog dijela povjesničara. Međutim, ipak su ona kod postmodernih kritičara postavljena najradikalnije i, prema tim kritičarima, s najopsežnijim implikacijama. U svakom slučaju treba imati na umu da je to dio širih procesa, vezanih uz kretanja određenog dijela filozofije i književne teorije. Neke od tih problema i autora Jenkins je pokušao prenijeti na historiju. Je li u tome i u kojoj mjeri uspio, ostaje za rasprvu. U toj je knjizi izvorno objavljenoj 1991. još uvijek smatrao da dekonstruirana historija pruža pozitivne mogućnosti ponajprije s obzirom na otvaranje mogućnosti za interpretacije koje bi generirale marginalizirane skupine. U tome djelu Jenkins navodi da se nalazimo u »postmodernom stanju« (Lyotard), kojeg obilježava visoki kapitalizam i konzumerizam, kao i »nestanak centara« i »nepovjerenje prema meta-pripovijestima«. Pritom iznosi argumente kako se s posljedicama postmodernizma »nositi na pozitivan način« (91), pri čemu je njegova argumentacija onkraj »postmo-derne besprošlostnosti« te se zalaže da »najveći mogući broj ljudi proizvodi svoje historije« i tako dođe do »mogućnosti da se čuje njihov glas« (102). To je nastojanje dakle, prema Jenkinsu, »u pozitivnom smjeru demokratske emancipacije«, stoga se i referira na autore koji se usprkos skepticizmu žele oduprijeti krajnjem relativizmu, odnosno »onemogućiti da se to pretvori u diskurzivnu praksu »sve prolazi« (*anything goes*)« (str. 103, kao i fusnota 76).

No 1999. u djelu *Why History?* dolazi do promjene u njegovim stavovima pa Jen-kins prestaje vidjeti korisnost u historiji (usp. A. Munslow, *The Routledge Companion to Historical Studies*, 2006, str. 154-156; M. Gross, »Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti«, u: *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, 2009, str. 189, pri čemu treba voditi računa o tome da se navodi M. Gross odnose na razgovor između Munslowa i Jenkinsa objavljen u izdanju knjige *Re-thinking History* iz 2003). Kako ne bismo Jenkinsa personificirali s postmodernom kritikom u cjelini, treba imati na umu i autore koji joj pripadaju, ali ne idu toliko daleko (ili sve ekstremnije, kako bi za Jen-kinsa rekao Munslow u spomenutom razgovoru) u stavovima o ulozi historije. Pri-mjerice, spomenuta knjiga *Deconstructing History* (1997) A. Munslowa pruža puno više materijala od Jenkinsove, a velik prostor posvećuje i raspravi s, u međuvremenu objavljenom, knjigom *Telling the Truth about History* (J. Appleby – L. Hunt – M. Jacob, 1994), čije autorice neke napomene postmoderne kritike prihvaćaju, ali se s drugima međutim nikako ne slažu. S tim u vezi moguće je konzultirati i knjigu R. J. Evansa *In Defence of History* (1997; *U odbranu istorije*, Beograd 2007). Za zain-teresirane čitatelje još sam neke bibliografske jedinice iz opsežne literature naveo u

prikazu Okruglog stola »Historijska znanost prije i poslije postmoderne« (*Historijski zbornik*, god. LXII, br. 2, 2009, str. 539-548). S obzirom na najnovije stanje u tom polju raspravâ o historiji svakako može biti zanimljiva recentna knjiga *Manifestos for History* (K. Jenkins – S. Morgan – A. Munslow, eds., 2007). Smatram da ta prethodna a napose recentna djela svakako treba pratiti jer su sve informacije kako u promišljanju postmoderne kritike historije tako i historije u cjelini važne. Stoga su korisna upućivanja i na inozemnu literaturu koja u svom tekstu donosi Hameršak, premda je to naravno tek dio pa sam i sâm želio uputiti zainteresirane čitatelje na također tek jedan dio naslova. No, kao što kaže Jenkins, ima i drugih sofisticiranih djela o historiji i teoriji historije, kao i onih s područja intelektualne i kulturne historije (*Promišljanje historije*, str. 12), koja mogu potaknuti hrvatske čitateljice i čitatelje na problematiziranje historije i kreativno osmišljavanje vlastite prakse.

Posebno je zanimljivo pitanje kako Jenkinsova knjiga može djelovati u hrvatskoj historiografiji, odnosno kakvu funkciju zapisi o njoj imaju u hrvatskoj historiografiji. U historiografiji u kojoj imamo prevedene tek Eltona/Fogela, Carra, Blocha i Jenkinsa, a nemamo čitav niz ostalih autora koji su pisali o teoriji historije poput Whitea, Munslova, Evansa i drugih, razumljivo je da neke teme i autori dobivaju dodatno na »radikalnosti« i često se dio komentatora u različitim prigodama posvećuje isključivo onom što im se čini najradikalnije, odnosno najneprihvatljivije.

Problem je svakako i različit kontekst o kojem govori Jenkinsova knjiga od onog koji obilježava hrvatsku historiografiju. Kada Jenkins ispravno navodi da »svaki tekst u drugim kontekstima može značiti mnogo toga« (44), odnosno nužno je otvoren različitom čitanju, to vrijedi i za hrvatsku historiografiju nasuprot britanske ili američke. Osim što spominje brojna djela koja kod nas nisu prevedena, Jenkins primjerice dosta govori o raspravama o školstvu koje su nama nepoznate, zatim često navodi marksističku historiju, koja je kod dijela hrvatskih povjesničara gotovo sinonim za ideologiziranost. Nadalje, kada kaže da je historija ideološka, u hrvatskom kontekstu tu riječ uglavnom upotrebljavamo za ideologiju vlasti ili stranke, pa možemo imati primjerice asocijaciju na opoziciju iz povijesti hrvatske historiografije: Šidak (objektivan, nepristran) – Bogdanov (ideologiziran, pristran). Premda za našu problematiku treba imati na umu i da Šidak kasnije ipak nije bio za uvođenje novih pristupa što su ih za hrvatsku historiografiju predstavljali historiografski radovi povjesničara oko francuskog časopisa *Annales*. No riječ »ideološki« može značiti i puno šire, pa su npr. oznake »muškarac«, »bijelac«, »europsko« načelno historiografski ideološke jer iz povijesti mogu ispuštati ono što im je suprotno, tj. Drugo. Nadalje, marginalizirane manjine (rodne, etničke i dr.) – uz iznimke – uglavnom nemaju znatnije ekspliciraniju poziciju u dijelu hrvatske historiografije kao što je to u angloameričkom kontekstu. Relativizam, koji je u povijesti historiografije prisutan već duže vrijeme, npr. preko američkog povjesničara Carla Beckera na početku 20. stoljeća i opsežnijeg djelovanja C. Beckera i C. Bearda u međuratnom razdoblju (usp. M. Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, str. 210, 227-229), također

nismo imali historijski artikuliran. Tako i Jenkinsove pokušaje da – barem u toj knjizi – pokuša odijeliti ono što naziva nesretnim relativizmom od pozitivnog refleksivnog skepticizma, u hrvatskoj historiografiji možemo shvatiti kao jedno te isto – relativizam. Isto tako i odnosi moći koji djeluju unutar akademskog polja, na koje se Jenkins često referira, funkcioniraju u hrvatskoj historiografiji na razmjerno drugačiji način. Zatim, Jenkins u djelu navodi da se nalazimo u postmodernom svijetu. Bez obzira kako shvaćali pojam postmodernosti, odnosno jesmo li za ili protiv njega kao oznake za razdoblje ili smo skloniji upotrebi pojma »visoka modernost« i sl., opravdano je sumnjati je li Hrvatska trenutno u »postmodernom stanju«, a napose to nije bila 1991. kada je knjiga objavljena. Mislim da je i iz ove kratke usporedbe kontekstâ vidljivo koliko je važno računati na različite kontekste prilikom susretanja s Jenkinsovom knjigom, jer ne samo, kao što Jenkins upozorava, isti tekst u drugom kontekstu znači različito, već to upućuje i na problematiziranje koliko društveni i historiografski konteksti uopće oblikuju povjesničare.

Budući da je Jenkinsova knjiga jedna od malobrojnih teorijskih knjiga koje imamo u hrvatskoj historiografiji o problematiziranju historije, smatram da je – uz dobrodošlo kritičko osvrtnje na nju – potrebno porazgovarati i o tome koje napomene iz knjige stoje kada je riječ o hrvatskoj historiografiji i mogućem radu na samooblikovanju vlastitog povjesničarskog identiteta. Zbog toga sam smatrao da je šteta što na poticaj jedne od rijetkih ili gotovo jedine suvremenije teorijske knjige o historiji koja je prevedena na hrvatski jezik Hameršak nije još konkretnije (uz ona mjesta na kojima je to samo općenito naveo, usp. str. 323-325, 327-328) iznio one napomene koje smatra korisnima ili točnima za hrvatsku historiografiju, iako razumijem da mu je u prvom planu bila kritika nekih Jenkinsovih postavki. U hrvatskoj historiografiji možemo nažalost očekivati kako će se neki povjesničari prilikom čitanja tekstova koji kritički problematiziraju Jenkinsove teze uhvatiti samo za kritike upućene Jenkinsu i neće više razmatrati probleme koje knjiga možda potiče, odnosno one koji se itekako tiču hrvatske historiografije. Uz potrebu poznavanja različite literature koja teorijski razmatra historiju kao disciplinu, mislim da je posebno važno da se mi mlađi povjesničari pokušamo upućivati u što širi opseg tih pitanja. Stoga mi je drago da je svoj pogled na dio tih pitanja iznio Hameršak, čijem sam tekstu pokušao pridodati i moj, mislim ipak drugačiji pogled, ali skrenuti pozornost i na druge probleme koji se s time mogu povezati. Stoga se nisam izravnije osvrtao na primjerice kritički tekst M. Gross (»Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti«, u: *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, 2009, str. 165-194) već sam želio što detaljnije raspravljati s Hameršakovim tezama u sklopu rasprave između nas mlađih povjesničara.

Koje dakle napomene iz Jenkinsove knjige vrijede za hrvatsku historiografiju? U svakom slučaju to je nezainteresiranost njezinog većeg dijela za teoriju i autorefleksivnost (usp. str. 10-13). Možemo postaviti i pitanje koji su razlozi što je tome tako – odgovori bi svakako doprinijeli dodatnom razumijevanju nekih pretpostavki hrvatske historiografije. Teško je reći da su razlozi za takvo stanje, da opet aludiram

na Jenkinsove riječi, istiniti, objektivni, znanstveni, točni, pouzdani – riječ je ipak, uz pretežitu tradiciju hrvatske historiografije, o vlastitom više ili manje samostalnom izboru. Jenkins navodi da je cilj knjige pomoći razvoju vlastitog refleksivnog gledišta o povijesti (9), odnosno »cilj je ovog teksta pomoći vam da budete refleksivni; da razvijete samosvjesnu refleksivnost ne samo o pitanjima koja netko postavlja, i o odgovorima koje prihvaća, već i o tome zašto pita i odgovara baš na takav način, a ne na neki drugi« (90). Hameršak na kraju svoga teksta dovodi u pitanje koliko je na njega knjiga utjecala, premda je ipak preporučuje čitateljima kako bi barem – suprotno od sveukupne Jenkinsove analize – ostali u čvrstoj potrazi za istinom (328), što mislim da ipak svodi knjigu, a time i moguću raspravu o historiji, samo na problem istine, odnosno zaključno polarizira strane koje ta pitanja razmatraju.

Svakako mi se čine poticajnim i sljedeće napomene. Primjerice, Jenkins je opsežno govorio o tome kako nema jedne istinite interpretacije već postoje brojne moguće. To često smatramo obezvređivanjem određenih interpretacija. Ako međutim pri tome ne mislimo samo na neki konkretni povijesni dokument, događaj ili osobu već to podignemo na načelnu razinu, npr. tumačenja nekog povijesnog razdoblja, možemo se složiti da je nemoguće dati jednu jedinu interpretaciju. To možemo ilustrirati primjerom da povijest Jugoslavije može biti ocjenjivana prilično različito od povjesničara do povjesničara premda su mnoge činjenice i procesi dobro poznati. Pritom ne možemo ostati samo na razini interpretacijskog problema, već treba imati na umu i primjenjivanje novih pristupa, npr. nekih aspekata socijalne ili nove kulturne historije koji otvaraju dotad neistraživana ili zanemarivana pitanja. Iz svega ovoga proizlaze važna pitanja. Zašto povjesničari iste činjenice, procese i probleme mogu gledati posve različito? Zašto se oblikuju novi pristupi? Zašto historiografska djela zastarijevaju (tezama, tematikom, načinom obrade, razmatranim problemima, vrstama izvora, jezikom, naslovom)? Zašto se uopće historiografija mijenja?

Ako složena pitanja interpretacije ilustriramo pitanjem tumačenja same Jenkinsove knjige, mislim da je moguće primijetiti da su svi koji su pisali o Jenkinsu dali određenu vlastitu interpretaciju, koje se naravno mogu uspoređivati prema sličnostima ili razlikama, većoj ili manjoj uvjerljivosti itd., ali je pritom neizbježno da u brojnim detaljima svatko istakne nešto drugo, a da o oblikovanju teksta, načinu pisanja i formuliranja argumentacije te implicitnim »porukama« samog teksta ne govorim. M. Gross je ponudila jedno čitanje, Hameršak drugo, ja sam pokušao iznijeti treće itd. Primjerice, Hameršak je u sklopu argumentacije naveo jedne dijelove teksta, ja druge, pri čemu su nužno neke stvari ostale po strani. Na kraju je za obojicu pisanje o Jenkinsu imalo neku drugu funkciju – isti tekst poslužio nam je za dvije različite upotrebe. Je li onda Jenkins, i svi prije njega koji su to tvrdili, u pravu kada kaže da autori isti tekst mogu čitati posve različito? Čini mi se da vrijedi i Jenkinsovo upozorenje da je teško znati kako će se nečija knjiga ili tekst čitati, kako u suvremenosti tako i budućnosti.

Iznio sam primjer kada imamo suvremeni (Jenkinsov) tekst pred sobom, ali što kada od prošlosti imamo samo ostatke, tragove koje mi povezujemo u širu cjelinu i zapravo dajemo tekstualno tumačenje, pri čemu međutim nema nekog cjelovitog izvornog teksta (kao što je npr. u našem slučaju Jenkinsova knjiga) koji će nam biti orijentir koliko su naša tumačenja primjerice širih povijesnih razdoblja bliža, dalja ili uvjerljivija od njega. Primjena samog pojma čitanja, koji je metaforički, govori da čitamo uvijek iznova i uvijek drugačije, što je ograničenje, ali nesumnjivo i draž humanističkih disciplina. Stoga mislim da ne možemo sve elemente koji sudjeluju u radu povjesničara svoditi samo na jedan aspekt, naime istinitosti, objektivnosti, znanstvenosti, točnosti, pouzdanosti.

Što zaključno rečeno Jenkinsova knjiga može ponuditi za promišljanje, napose u kontekstu hrvatske historiografije? S njom se naravno uopće ne moramo slagati (posve suprotno od toga bilo bi nekritičko prihvaćanje), ali osim brojnih problema o historiji koji nisu uklonjeni zauzimanjem stava o nekim od središnjih teza, za mene je ponajvažnije pitanje, koje je uvijek u pozadini rasprava o takvim knjigama, kako zamišljamo historiju kao disciplinu, odnosno što sve ona može biti. Da eksplicitno odgovorim iz vlastite perspektive na to pitanje, za mene je, u ovom trenutku, budući da se historija ipak neprestano mijenja, zanimljiva problemska historija koja je auto-refleksivna, usidrena u oblikovane historiografske pristupe (poput socijalne historije, nove kulturne historije i dr.), koja koristi različite teorijske koncepte (bilo one iz drugih humanističkih i društvenih disciplina, književne teorije ili teorije općenito), koja se otvara prema raznim istraživačkim područjima, koja je upućena u kretanja u inozemnim historiografijama, koja povijest promatra komparativno i u regionalnim kontekstima itd. (za još jednu projekciju kakva bi historija mogla biti usp. Zrinka Blažević, »Historijska znanost i izazovi lingvističkog i kulturnog obrata«, *Spomenica Josipa Adamčeka*, Zagreb 2009, str. 516-517). Dakako, ako na sebe primijenim Jenkinsove riječi da ne postoji jedna i jedina metoda koja vodi do istinitog pristupa prošlosti mogu naravno reći da ne mogu uprijeti prstom i reći da baš ovakav, ovdje samo skiciran pristup treba hrvatskoj historiografiji. O tome se svatko mora odrediti za sebe, na način kako je Hameršak osobno intonirao tekst te kao što sam to učinio i ja.

U trenutku u kojem hrvatskoj historiografiji nedostaje knjiga koje problematiziraju različite aspekte historije kao discipline, kao i s obzirom na cjelokupnu sliku hrvatske historiografije, moje je mišljenje da vrijedi (nastaviti) opsežnije razmatrati neke aspekte Jenkinsove knjige, kako radi vlastitog promišljanja određenih tema, ali još više i zbog rada na vlastitom oblikovanju kao povjesničara.